

## ‘ABDULLÂH B. ‘ABBÂS’IN ŞAHSİYETİ VE İLMÎ FAÂLİYETLERİ

Ahmet BULUT\*

### ÖZET

*Bu makalede, İslâmın altın çağında yaşayan, kendisinden sonrakiler üzerinde maddî, mânevî çalışmalarının tesiri görülen sahâbî, Hz. Peygamber'in Amcasının oğlu ‘Abdullâh b. ‘Abbâs’ın şahsiyeti ve ilmi faaliyetleri ele alınmıştır. Bu çalışma "‘Abdullâh b. ‘Abbâs ve Garîbu'l-‘Kur’ân-ı" isimli araştırmanın bir bölümüdür.*

*‘Abdullâh b. ‘Abbâs, hayatı dolu geçmiş, İslâmî bütün yönleri ile yaşamış büyük bir âlim, hikmet sahibi, fakih, muhaddis, şiir münekkidi, edîb ve ilmîne yeti-şilememiş bir müfessirdir.*

*İbnu ‘Abbâs, tefsir, hadis, fıkıh sahalarında tam bir otorite olarak kabul edilmiştir. O şahsî hayatında müslüman olduğu gibi, ilmi şahsiyetinde de mantıklı ve güvenilir, sağlam bir âlimdir. Zaten onun o devirde sivrilmiş yüksek bir makamda bulunması bunların tam sarsılmaz bir şahididir. Sonrakiler ondan asla yüz çevirmemişlerdir.*

*Kur’ân’ın nazil olduğu ve Hz. Peygamber’in onu izah ettiği bir muhitte yaşayan İbnu ‘Abbâs, İslâm dünyasında ilmi faaliyetleri ilk başlatanlardan biri olarak Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevî dönemlerinde yerini almıştır. O, Kuzey Afrika’nın, İran’ın fetihlerinde bulunan ve İstanbul’u fetheden bir ordunun içindeydi. Bu geniş muhitlerde bir çok kavimden insanla karşılaşmış, onları tanımıştır.*

*İbnu ‘Abbâs, meydana getirdiği dînî ve ilmi hareketlerle değerlendirilecek olursa, Arap dili çalışmalarının da kurucusu olacaktır.*

### مقال في هذه الدراسة

هذه الدراسة تبحث عن عبدالله بن عباس رضي الله عنه الذي هو  
ابن عم النبي صلى الله عليه وسلم، من جهة شخصيته و جهوده العلمية و  
هي قطعة من كتاب في عبدالله بن عباس رضي الله عنه و كتاب غريب القرآن  
له .

\* Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

عبدالله بن عباس رضى الله عنه قد عاش الإسلام بكل ما وسعه من الإخلاص. وكما أنه كان في حياته الذاتية مسلماً ، فكذلك كان في المكانة العلمية عالماً محققاً وثقةً. وهو صاحب الحكمة و فقيه و محدث وأديب و فاقد الأشعار العربية القديمة و مفسر لا مثيل له .  
لو أعتبرنا ابن عباس رضى الله عنه بجهوده العلمية و الدينية التي أظهرها ، لكان هو مؤسس دراسات اللغة العربية .

İbnu 'Abbâs, belîğ<sup>1</sup>, fasîh, bahis açıldığı zaman ilmî mevzuları konuşan<sup>2</sup>, hazır cevap<sup>3</sup>, tam tevâzu sahibi bir zattı<sup>4</sup>.

O hadis toplama faaliyetlerinin ilk başlatıcısıdır. O hadisleri sahabelerden alırken bizâtihi yazıyla tesbit etmiştir<sup>5</sup>. Ensâr ve muhâcirine giderek, Rasulullâh'ın meğâzisini ve bu hususta Kur'ân'da neler bulunduğunu sormuştur. Rasulullâh'a akrabalarının hadîs toplamada yardımını gördüğünü ve sahabeleri sevindirdiğini kendisi de ifade eder<sup>6</sup>.

Hocası Übeyy b. Ka'b, onun için şöyle demiştir: "Bu, bu ümmetin âlimi olacaktır"<sup>7</sup>.

İbnu 'Abbâs'ın talebesi ve hadis râvisi 'Ubeydullâh b. 'Abdillâh b. 'Utbe (v. 98/716-7) diyor ki: "O hadisleri iyi biliyordu. Ebû Bekr, 'Ömer, 'Osmân devrinde kaza makamında bulunanların ileri geleniydi. Re'yyinde fakîh idi. Şiir, arapça, Kur'ân tefsiri, hesap, ferâiz, mazideki olaylar ve kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin inceliklerini en iyi bilendi. Bir gün fıkıh, bir gün te'vîl, bir gün meğâzi, bir gün şiir, bir gün eyyâmü'l-'Arab'dan bahsedirdi (ders verirdi). Huzurunda oturup boyun bükmeyen hiç bir âlim yoktur. Onda (istediği) ilmi bulmayan hiç bir talebe yoktur"<sup>8</sup>.

Hz. 'Ömer zamanından itibâren vefat edene kadar fetvâ vermiştir<sup>9</sup>.

Bir gün İbnu 'Abbâs, Hz. 'Ömer'in yanına varmıştı. Yemen'den Ya'lâ b. Ümeyye'nin yazdığı mektubta bulunanları İbnu 'Abbâs'a sordu. İbnu 'Abbâs da bunları cevaplandırdı. Bunun üzerine Hz. 'Ömer şu sözü söyledi: "Ben şehâdet ederim ki, sen ehl-i beytten konuşuyorsun (yani Hz. Peygamber'in yolunu tam bulmuşsun"<sup>10</sup>).

Yine Hz. 'Ömer ona şöyle demiştir: "Muhakkak ki sen... Allâh'ın Kitâbı hususunda onların en fakîhisin"<sup>11</sup>.

1 İbnu 'Abbâs'ın belîğ hutbeleri için bk. el-İkdu'l-ferîd, IV, 89-95.

2 el-İsti'âb, I, 384; el-İşâbe, IV, 93.

3 Mehmed Zihni, el-Hakâik, I, 18.

4 a.g.e., I, 20.

5 İbnu Sa'îd, II/II, 123.

6 a.g.e., II/II, 124.

7 a.g.e., II/II, 123.

8 a.g.e., II/II, 122; en-Nevevî, Tehzîbu'l-esmâ', 354.

9 İbnu Sa'îd, II/II, 120.

10 a.g.e., II/II, 122.

11 Tabakâtu'l-fukahâ', 18.

Onun şiirle olan münasebetini gösteren bir misâl burada zikredilecektir. Hz. 'Ömer bazı arkadaşlarıyla şiir mevzuunda müzakerede bulunuyorlardı. Onlardan biri dedi ki: "Filan en (büyük) şâirdir". Onlardan bazısı da: Belki filanca en (büyük) şâirdir". dedi. İbnu 'Abbâs diyor ki: "Ben (bu esnada) geldim. "Hz. 'Ömer dedi ki: "Onu insanlar içinde en iyi bilen gelmiştir". Hz. 'Ömer: "En büyük şâir kimdir? Ey İbnu 'Abbâs" diye sordu. Buna İbnu 'Abbâs da şu cevabı verdi: "Züheyr b. Ebî Sülmâ". Hz. 'Ömer dedi ki: "Söylediğine kendisiyle şehâdet edeceğimiz onun şiirinden (bir kısım) oku: "İbnu 'Abbâs da: "Benû 'Abdillâh b. Ğaţafân'dan bir grubu methediyor" deyip şiiri okudu. Şiirin bitiminde Hz. 'Ömer bunun güzelliğini takdir etti<sup>12</sup>.

Onun talebelerinden 'Amr b. Dînâr (v. 126/743) şöyle der: "İbnu 'Abbâs'ın meclisinde, haram ve helâl, arapça, ensâb, hesap ve şiirden bahsedilirdi<sup>13</sup>".

Yine onun talebelerinden olan Tâvûs b. Keysân (v. 106/724-5) diyor ki: "Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ashabından 70 kişiyle görüşüm. Bir meselede münakaşa ettikleri zaman, neticede İbnu 'Abbâs'ın sözüyle amel ediyorlardı"<sup>14</sup>.

Talebelerinden 'Aţâ' b. Ebî Rebâh diyor ki: "İbnu 'Abbâs'a bir grup şiir için bir grup ensâb için, bir grup eyyâmü'l-Ârap ve vekâyiini öğrenmek için geliyorlardı. Onların hepsinin sorduklarına cevap veriyordu<sup>15</sup>". Yine aynı zat diyor ki: "İbnu 'Abbâs'ın meclisinden ilminin çokluğu ve genişliği cihetiyle daha cömert bir meclis görmedim. Ashâb-ı Kurân yanında O'na soruyorlardı. Ashâb-ı nahv yanında O'na soruyorlardı. Ashâb-ı şiir yanında O'na soruyorlardı. O'na soruyorlardı. Hepsini geniş bir (ilim) vadi (si) içerisinde tatmin ediyordu"<sup>16</sup>.

Hafızası o kadar kuvvetli idi ki, meşhur şâir 'Ömer b. Ebî Rebî'a el-Mağzûmî'nin 80 beyitlik kasidesini, şiirin sahibi tarafından bir defa okunduğunda kasideyi ezberlemiştir<sup>17</sup>.

Köklü bir ilim sahibi olan İbnu 'Abbâs<sup>18</sup>, bir mesele sorulduğu zaman, Kur'ân'da varsa onunla, Kur'ân'da bulamazsa Rasullullah'dan gelen varsa onunla, bunda da bir şey bulamazsa re'yiyle ictihâd ederdi<sup>19</sup>.

İbnu 'Abbâs'ın hadis râvisi el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (v. 107/725)<sup>20</sup> diyor ki: "İbnu 'Abbâs'ın meclisinde asla batıl (bir şey) görmedim"<sup>21</sup>.

Burada, İbnu 'Abbâs'ın vefat ederken geriye bıraktıkları hakkında ehemmiyetli bir vâkıadan bahsedilecektir:

12 et-Taberî, et-Târîh, I/V, 2769; İbnu'l-Eşîr, el-Kâmil, III, 48.

13 el-İsti'âb, I, 384. Ayrıca İbnu 'Abbâs'ın evinde bir cemaatin fıkıh okuduğuna dair kayıt da vardır bk. el-İsti'âb, I, 385.

14 el-İsti'âb, I, 385.

15 İbnu Sa'îd, II/II, 121.

16 Târîhu Bağdâd, I, 174-5. Bunun çok az farklı bir rivayeti de vardır bk. el-İşâbe, IV, 93.

17 Mehmed Zihni, el-Hakâik, I, 20.

18 İbnu Sa'îd, II/II, 123.

19 a.g.e., II/II, 120.

20 İmam, fakih, sika ve verâ sahibi olan bu zat Medine'de kalmış olup, çok hadis rivayet etmiştir (bk. Tezkire, I, 96-7).

21 el-İşâbe, I, 384-5.

Mûsâ b. 'Ukbe dedi ki: "Küreyb<sup>22</sup>, İbnu 'Abbâs'ın kitaplarından bir deve yükü veya bir deve (nin üzerindeki yükü) dengeliyen eşya kadarını yanımıza koydu." Mûsâ diyor ki: " 'Alî b. 'Abdillâh b. 'Abbâs kitap istediği zaman ona (Küreyb'e) yazardı: "Bana şu ve şu sahifeleri gönder." Olayı anlatan Mûsâ sözüne devamla diyor ki: "(Küreyb) onu istinsah eder. Ona ('Alî b. 'Abdillâh b. 'Abbâs), o ikisinden birini gönderirdi"<sup>23</sup>.

Yukarıda zikredilen vâkıa bize İbnu 'Abbâs'ın yazılı metinlerle çalıştığını açıkça göstermektedir. Bundan ayrıca o devirde hadislerin yazıldığına da istidlâl edilebilir.

Hadis rivayetlerinden bize intikâl eden 1660 hadistir. Şahiḥayn'de 234'ü mezkurdur. 75'inde ikisi müttetik, 110'unda el-Buhârî, 49'unda el-Müslim müferrid<sup>24</sup>.

Fıkıh çalışmalarında ise onun ileri gelen talebeleri şunlardı<sup>25</sup>:

1. 'Atâ' b. Ebî Rebâh. Mekkelilerin müftüsü ve muhaddistir. Vefatı 114 (732) dūr<sup>26</sup>.

2. Tāvûs b. Keysân, Ebû 'Abdi'r-Raḥmân el-Yemenî. Mekke'de 106 (724-5) da vefat etmiştir<sup>27</sup>.

3. Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Ḥaccâc el-Maḥzûmî el-Mekki. Müfessir, Hâfız bir zattir. İbnu 'Abbâs'ın huzurunda üç kerre Kur'ân'ı okumuş ve her bir âyetin niçin indirildiğini ve âyetlerin mahiyetini sormuştur. Vefatı 103 (721-2)'dür<sup>28</sup>.

4. Sa'îd b. Cübeyr el-Vâlibî. Bu zat el-Ḥaccâc tarafından Şaban 95(Nisan-Mayıs 714)'de öldürülmüştür<sup>29</sup>.

5. 'Ubeydullâh b. 'Abdillâh b. 'Utbe b. Mes'ûd, Ebû 'Abdillâh el-Hüzelî el-Medenî. el-Fukahâ'u's-seb'a'dan biridir. Fıkıh ve hadiste imamlığıyla beraber aynı zamanda iyi bir şâirdir. 'Ömer b. 'Abdi'l-'Azîz'in terbiyesiyle meşgul olmuştur. Vefatı 98(716-7)'dir<sup>30</sup>.

6. Ebu's-Şa'gâ' Câbir b. Zeyd el-Ezdi' el-Başri. Meşhur bir zat olup İbnu 'Abbâs'ın sohbet arkadaşıdır. 93(711-2) veya 103(721-2)'de vefat etmiştir<sup>31</sup>.

7. İbnu Ebî Müleyke.

8. 'Ikrima Ebû 'Abdillâh el-Berberî el-Medenî el-Hâşimî. İbnu 'Abbâs'ın hizmetçisi. İbnu 'Abbâs'tan ders almış, efendisi hayattayken fetva vermiştir<sup>32</sup>. Kendisine el-Ḥabru'l-âlem de denilmektedir.

9. Meymûn b. Mihrân el-Cezerî. Halife 'Ömer b. 'Abdi'l-'Azîz onu Arap yarımadasının haracını toplamaya ve kadılığına tayin etmiştir. 'Ikrima'den daha sika olduğu söylenmiştir. Vefatı 107(725-6)'dir<sup>33</sup>.

22 Bu zat İbnu 'Abbâs'ın hizmetçilerinden biridir.

23 İbnu Sa'îd, V, 216.

24 Mehmed Zihni, el-Hakâik, I, 21.

25 Tabakâtu'l-fukahâ, 19.

26 Tezkire, I, 98; Tehzîb, VII, 199-203.

27 Tezkire, I, 9.

28 Tezkire, I, 92-3. Ayrıca bk. Mehmed Zihni, el-Hakâik, I, 21.

29 Tezkire, I, 76-77.

30 a.g.e., I, 78-79; Tehzîb, VII, 23-24.

31 Tezkire, I, 72-73.

32 a.g.e., I, 95-96.

33 a.g.e., I, 98-99.

10. 'Amr b. Dînâr Ebû Muhammed el-Cumaî el-Mekkî. Nisbesinde geçen kablenin kölesi olup, hadiste müdakkik, fakih, hadîsi mânâsına göre nakleden, sika bir zattır. Vefatı 126(743)'dir<sup>34</sup>.

Hadis imamlarından Ebû Bekr Muhammed b. Ya'qub b. Emrî'l-mü'minîn Me'mûn tarafından İbnu 'Abbâs'ın fetvâları 20 cilt halinde toplanmıştır. Bu mecmuaya toplayan zat, "Fetâvâ 'Abdillâh b. 'Abbâs" ismini vermiştir<sup>35</sup>.

İbnu 'Abbâs'ın kırâate dair faaliyetleri için şu hususlar zikredilmektedir:

İki kırâatin zincirinde İbnu 'Abbâs vardır:

1. Nâfi<sup>c</sup>b. 'Abdi'r-Rahmân b. Ebî Nu'aym el-Leysî el-Medenî. Vefatı 169 (785) dur. Kırâatteki senedi mütevâtir olup, Hz. Peygamber'den (S.A.V.) Übeyy b. Ka<sup>c</sup>b, bundan ise İbnu 'Abbâs ve iki zat almış, bunlardan da Nâfi<sup>c</sup> almıştır<sup>36</sup>.

Nâfi<sup>c</sup> nin 'Osmân b. Sa'îd Verş el-Mısrî (v. 197/812) tarihiyle gelen kırâati, hâlen Mısır ve Kuzey Afrika'nın bazı memleketlerinde yaygın olup bu kırâate Mus-haflar basılmaktadır<sup>37</sup>.

2. 'Abdullah b. Keşîr ed-Dârî el-Mekkî (v. 120/737). Bu kırâatin rivayet zincirlerinden birinde, Mücâhid, İbnu 'Abbâs'tan; diğesinde ise Derbâs, İbnu 'Abbâs'tan, İbnu 'Abbâs da Übeyy b. Ka<sup>c</sup>b'dan ve Zeyd b. Sâbit'ten, bunlar da Hz. Peygamber'den (S.A.V.) almışlardır<sup>38</sup>.

İbnu 'Abbâs'tan tefsir ilmini alanlar:<sup>39</sup>

1. Mücâhid b. Cebr el-Mekkî,

2. Sa'îd b. Cübeyr,

3. İkrime,

4. Tâvûs b. Keysân,

5. 'Atâ' b. Ebî Rebâh el-Mekkî.

İbnu 'Abbâs'tan gelen tefsire dair rivayetler muhtelif kanallarıdır:

1. En güzeli ve ilki, 'Alî b. Ebî Talha el-Hâşimî (v. 143/760)<sup>40</sup>. Bu tarikte İbnu 'Abbâs'la bağlantı Mücâhid ve Sa'îd b. Cübeyr vasıtasıyla<sup>41</sup>.

2. Tariklerin iyilerinden biri Kays b. Müslim el-Cedelî el-Kûfî (v. 120/737)'dir<sup>42</sup>.

3. Yine iyi tariklerden İbnu İshâk (v. 150/767) zikredilir<sup>43</sup>.

4. Ebu'n-Nađr Muhammed b. es-Sâ'ib el-Kelbî (v. 146/763) rivayeti hakkında kanâat müsbet değıldir<sup>44</sup>.

Eğer el-Kelbî'nin rivayetleri Muhammed b. Mervân es-Sedi eş-Şağır (v. 189/804) vasıtasıyla geliyorsa bu bir yalan silsilesidir<sup>45</sup>.

34 a.g.e., I, 113-4.

35 Keşfü'z-zünûn, IV, 363.

36 İsmâil Karaçam, Kur'an-ı Kerîm'in nüzûlu ve kıraati, s. 313.

37 a.g.e., 312.

38 a.g.e., 315.

39 Keşfü'z-zünûn, II, 335.

40 Miftâhu's-sa'ade, I, 401; Keşfü'z-zünûn, II, 333.

41 Miftâhu's-sa'ade, I, 401.

42 a.g.e., I, 401.

43 a.g.e., I, 401; Keşfü'z-zünûn, II, 333.

44 Miftâhu's-sa'ade, I, 401-2.

45 a.g.e., I, 402; Keşfü'z-zünûn, II, 333.

5. Muḳâtil b. Süleymân b. Bişr el-Ezdî (v. 150/767), el-Kelbî'den zayıftır<sup>46</sup>.
6. eḏ-Ḍaḥḥâk b. Mezâhîm el-Kûfî (v. 102/720). Bu zat İbnu 'Abbâs'a ulaşmamıştır. Bundan Beşr b. 'Ammâre rivayette bulunmuşsa zayıftır. Eğer İbnu Cerîr rivayette bulunursa şiddetle zayıftır, metrûktür. eḏ-Ḍaḥḥâk'ın başka râvleri de vardır<sup>47</sup>.

İbnu 'Abbâs'dan rivayetle meydana getirilen tefsire dair eserler şunlardır:

1. Tefsîru İbni 'Abbâs. Muhtasar karışmış bir haldedir<sup>48</sup>.
2. Tefsîru 'Ikreme. İbnu 'Abbâs'tan rivayettir<sup>49</sup>.
3. Tefsîru's-Şâlihî. İbnu 'Abbâs'tan naklen Şâlih b. Muḥammed et-Tirmizî tarafından meydana getirilmiştir. Esere ayrıca 4000 hadis de ilave edilmiştir<sup>50</sup>.
4. Tefsîru'd-Dimyâfi. Ebû Bekr b. Sehl ismindeki bu zat kendi senediyle İbnu 'Abbâs'tan rivayet eder<sup>51</sup>.
5. Tefsîru'l-Kelbî. Muḥammed b. Sâ'ib'in İbnu 'Abbâs'a bağlanan üç rivayet zinciri vardır<sup>52</sup>:
  - a. Muḥammed b. Fażl,
  - b. Yûsuf b. Bilâl,
  - c. Ḥayyân.
6. Tefsîru'l-'Avfi. eş-Sa'lebî'nin zikrettiğine göre İbnu 'Abbâs'tan rivayetle Muḥammed b. Sa'd b. Muḥammed el-Ḥasen'in tertip ettiği tefsirdir<sup>53</sup>.
7. Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbni 'Abbâs, Ebu Ṭâhîr Muḥammed b. Ya'qub el-Firûzâbâdî eş-Şâfiî (v. 817/1414) tarafından dört cilt halinde toplanmıştır<sup>54</sup>. Bu eser defalarca basılmıştır<sup>55</sup>.

Vücut ve nezâire dair bir kitap 'Ikreme'ye, ondan da İbnu 'Abbâs'a nisbet edilmektedir. Aynı konuda diğer bir eser de 'Alî b. Ebî Ṭalḥa'ya, ondan da İbnu 'Abbâs'a isnad edilmektedir<sup>56</sup>.

Ġarîbu'l-Ḳur'ân'la ilgili İbnu 'Abbâs'a rivayet zinciriyle bağlı üç ayrı eser vardır:

1. Ġarîbu'l-Ḳur'ân, diğer adıyla Lüġatü'l-Ḳur'ân. Bu eser 'Aṭâ' b. Ebî Rebâh tarafından İbnu 'Abbâs'tan nakledilmektedir. Tenkitli metni bu çalışmanın ikinci bölümünü teşkil etmektedir.
2. Mesâ'ilu Nâfi' b. el-Ezrak. Ebû Râşid Nâfi' b. el-Ezrak el-Ḥanefî el-Ḥanzalî ismindeki bu zat 64 veya 65 (683/684) tarihinde maktul olmuştur<sup>57</sup>. İbnu 'Abbâs'a sorduğu Ġarîb kelimelerin şiirle istiḥâd edilerek mânâlarının açıklanması

46 Keşfü'z-zünûn, II, 334.

47 a.g.e., II, 334.

48 a.g.e., II, 348.

49 a.g.e., II, 371.

50 a.g.e., II, 368.

51 a.g.e., II, 361.

52 a.g.e., II, 377.

53 a.g.e., II, 372.

54 a.g.e., II, 456.

55 Ayrıca bk. GAL, Suppl., II, 235.

56 Keşfü'z-zünûn, VI, 425.

57 Nâfi' b. el-Ezrak için bk. İA, IX, 31.

vardır. es-Suyûfî'nin el-İtkân'ında mevcut olan bu eser, el-İtkân ile ve münferid olarak defalarca basılmıştır.

3. 'Alî b. Ebî Talha'nın (v. 143/760-1) İbnu 'Abbâs'tan yaptığı rivayetler. "Şahîfetu 'Alî b. Ebî Talha" diye bilinen eser bugün müstakil bir eser olarak elimizde mevcut değildir. Fakat İbnu 'Abbâs'tan 'Alî b. Ebî Talha'nın naklettiği pek çok rivayet, tefsir ve hadîse dair eserlerde vardır. Ğarîbu'l-Kur'ân'a ait nakiller derlenirse büyük bir kısmı meydana çıkarılmış olur. Muhammed Fu'âd 'Abdi'l-Bâkî'nin "Mu'cemu Ğarîbi'l-Kur'ân müstahracen min Şahîhi'l-Buĥârî" adlı eserinde özellikle 'Alî b. Ebî Talha'nın İbnu 'Abbâs'tan yaptığı rivayetlerine yer verilmiştir.

Şu burada belirtilmelidir ki "Şahîfetu 'Alî b. Ebî Talha" sadece Ğarîbu'l-Kur'ân'a ait bir eser olmayıp, geniş ölçüde Ğarîb kelimelerin izahını verdiği anlaşılacaktır<sup>58</sup>.

## BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Ahmed Cevdet Paşa, Kıyas-ı enbiyâ ve tevârih-i hulefâ, I-II, İstanbul, 1972.  
Âsım Efendi, Kâmûs tercümesi, I-IV, İstanbul, 1304-5.  
el-Belâzurî (Aĥmed b. Yaĥyâ), Ensâbu'l-eşrâf, XI, Greiswald, 1883.  
Brockelmann (C.), GAL: Geschichte der arabischen Litteratur, I-II, Leiden, 1943-49.  
GAL, Suppl.: Geschichte der arabischen Litteratur, Supplementband, I-III, Leiden, 1937-39.  
———, İslâm milletleri ve devletleri tarihi, I, trc. Neş'et Çaĥatay, Ankara, 1964.  
el-Buĥârî (Muĥammed b. İsmâ'îl), el-Câmi'u's-ş-şahîh, Bulak, 1913.  
———, et-Târihu'l-kebir, Haydarabad, 1377/1958.  
el-Cevherî (İsmâ'îl b. Ĥammâd), Tâcu'l-luĝa ve şîĥâhu'l-ârabîyye, I-VI, Kahire, 1315-1377.  
Çantay (Hasan Basrı), Kur'ân-ı Hakîm ve meâl-i kerîm, I-III, İstanbul, 1953.  
Çetin (Nihad M.), Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973.  
ed-Dânî ('Osman b. Sa'id), K. et-teysîr fi'l-kırâ'âtî's-seb', neşr. Otto Pretzl, İstanbul 1930.  
ed-Diyârbekrî (Ĥüseyn b. Muĥammed), Târihu'l-ĥamîs, Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi, nr. 879.  
Dozy (R.P.A.), Supplement aux dictionnaires arabes, I-II, Leiden, 1881.  
Ebu İshâĥ (İbrâhîm b. 'Alî), Tabâĥâtu'l-fukahâ', Bağdad, 1306.  
Ebu Nu'aym (Aĥmed b. 'Abdillâh), Ĥilyetu'l-evliyâ', I-X, Kahire, 1932.  
el-E'îâm, bk. ez-Zirikî.  
Ensâbu'l-eşrâf, bk. el-Belâzurî.  
GAS, bk. Sezgin.  
el-Ĥatîbu'l-Baĥdâdî, Târihu Bağdâd, I-XIV, Kahire, 1349/1931.  
İA = İslâm ansiklopedisi, İslâm âlemi coğrafya, etnografya ve blyografya lügati, İstanbul, 1940 v. dd.

58 Şahîfetu 'Alî b. Ebî Talha için bk. Muhammed Fu'âd 'Abdi'l-Bâkî, Mu'cemu Ğarîbi'l-Kur'ân, v-yâ, yb-kh; İsmail Cerrahoĝlu, 'Alî b. Abi Talha'nın tefsir sahifesi. Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XVII, 1969, 55-82.

- İbnu 'Abdi'l-Berr en-Nemerî, el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb, Haydarâbâd-Dekkân, 1318.
- İbnu 'Abdi Rabbihî, el-'Ikdu'l-ferîd, I-VIII, Kahire, 1359/1940.
- İbnu'l-Eşîr, K. el-Kâmil fi't-târîh, I-XIV, Leiden, 1851-76.
- , Usdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-şahâbe, I-V, Kahire, 1286.
- İbnu Haceri'l-'Askalânî, el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe, I-VIII, Kahire, 1856-93.
- , Tehzîbu't-Tehzîb, I-XII, Haydarâbâd, 1325-27.
- İbnu Hanel (Aḥmed), Müsned, I-VI, Kahire, 1313.
- İbnu Kuteybe, el-Me'ârif, Kahire, 1969.
- İbnu Mâce, Sünen, I-II, Kahire, 1372/1952.
- İbnu Manzûr (Muḥammed b. Mükerrerem), Lisânu'l-'Arab, I-XX, Bulak, 1300-8.
- İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, Leipzig, 1871.
- İbnu Sa'd, K. Ṭabaḳâtu'l-kebir, Leiden, 1325.
- el-'Ikdu'l-ferîd, bk. İbnu 'Abdi Rabbihî.
- el-İşâbe, bk. İbnu Hacer.
- el-İsti'âb, bk. İbnu 'Abdi'l-Berr.
- Kaḥḥâle ('Ömer Rızâ), Mu'cemu ḳabâilî'l-'Arabi'l-ḳadîme ve'l-hadîse, I-III, Dimaşk, 1368/1949.
- , Mu'cemu'l-müellifîn, I-XV, Dimaşk, 1957-60.
- Karaçam (İsmail), Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ve kıraatı, İstanbul, 1974.
- Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zünun, I-VII, Leiden, 1835-58.
- el-Kelbî (Hişâm b. Muḥammed), Cemheretü'n-neseb, I-II, Leiden, 1966.
- Keşfü'z-zünun, bk. Kâtip Çelebi.
- Lane (E.W.), an Arabic-English lexicon, I-VII, London, 1863-93.
- Lisânu'l-'Arab, bk. İbnu Manzûr.
- Ma'lûf (L.), el-Müncid, Beyrut, 1966, 25 tab'ı.
- el-Mâverîdî (Ebu'l-Ḥasan), İslamda devlet ve hilafet hukuku, trc. Ali Şafak, İstanbul, 1396/1976.
- el-Me'ârif, bk. İbnu Kuteybe.
- Mehmed Zihni, el-Hakâik, I-II, İstanbul, 1310-11.
- el-Mes'ûdî ('Abdullâh b. Ḥüseyn), Mürûcu'z-zehab, II-IX, Paris, 1861-77.
- Mir'âtu'l-cinân, bk. el-Yâfi'î.
- Mu'cemu'l-müellifîn, bk. Kaḥḥâle.
- el-Muḥabber, bk. Muḥammed b. Ḥabîb.
- Muḥammed Fu'âd 'Abdi'l-Bâḳî, Mu'cemu ğarîbî'l-Ḳur'ân, Beyrut, trs., 2. tab'ı.
- Muḥammed b. Ḥabîb, el-Muḥabber, Haydarâbâd-Dekkân, 1361/1942.
- Nesebu Kureyş, bk. ez-Zübeyr b. Bekkâr.
- en-Nevevî, Tehzîbu'l-esmâ', nşr. Wüstenfeld, Göttingen, 1842-47.
- en-Nüveyrî, Nihâyetu'l-ereb, I-XVIII, Kahire, 1928-55.
- Serkîs (Yûsuf Elyân), Mu'cemu maṭbû'âti'l-'arabiyye, I-II, Kahire, 1928-31.
- Sezgin (Fuat), Buharînin kaynakları, İstanbul, 1956.
- , GAS: Geschichte des arabischen schrifttums, I. v.dd., Leiden, 1967, v.d. eş-Şihâh, bk. el-Cevherî.
- Ṭabaḳâtu'l-fuḳahâ', bk. Ebû İshâk.

et-Taberî (Muhammed b. Cerîr) et-Târîh, I-III, Leiden, 1879-1901.

———, et-Tefsîr, I-XXX, Kahire, 1321.

Tâcu'l-'arûs, bk. ez-Zebîdî.

Târîhu Bağdâd, bk. el-Haţîbu'l-Bağdâdî.

Tehzîb, bk. İbnu Hacer.

Tezkire, bk. ez-Zehebî.

Üsdü'l-ğâbe, bk. İbnu'l-Esîr.

el-Yâfi'î ('Abdullâh b. Es'ad) Mir'âtü'l-cinân, I-IV, Haydarâbâd, 1337-40.

el-Ya'kûbî (Ahmed b. Ebî Ya'kub), et-Târîh, I-II, Leiden, 1883.

Yâkût el-Hamevî (Ebû 'Abdillâh), Mu'cemu'l-büldân, I-VI, Leipzig, 1924.

ez-Zebîdî (Muhammed b. Muhammed), Tâcu'l-'arus min cevâhiri'l-Kâmûs, I-X, Kahire, 1306-7.

ez-Zehebî, K. tezkiretü'l-huffâz, I-IV, Haydarâbâd-Dekkân, 1376-77.

ez-Ziriklî (Hayru'd-Dîn), el-'E'âm, I-X, yrs., 1959.

ez-Zübeyr b. Bekkâr, Nesebu Kureys, Kahire, 1953.